

De studie zou mijns inziens aan kracht hebben gewonnen als meer aandacht was besteed aan het Indonesische perspectief. Mede door het ontbreken van dit perspectief blijft de tragiek van de persoon Soetardjo in deze studie onderbelicht. Een Indonesiër, westers opgevoed, zoekend naar mogelijkheden om binnen de bestaande wet- en regelgeving, zelfstandigheid voor zijn eigen land en volk te verkrijgen, maar juridisch onvoldoende onderlegd was, met te weinig inzicht in de werking van het parlementaire stelsel om zijn voorstel ook in Nederland aanvaard te krijgen. Dat is jammer want de behandeling van het voorstel in de Volksraad, de officiële afdoening in de vorm van tal van adviezen en de afhandeling van het voorstel in de Staten-Generaal worden uitgebreid beschreven en geanalyseerd. De studie is rijk gedocumenteerd en biedt een goed overzicht van met name de Nederlandse visie op het streven naar zelfstandigheid voor Indië zoals verwoord in de petitie-Soetardjo.

Elly Touwen-Bouwsma

L. Hajema, *De glazenwassers van het bestuur. Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijk perspectief 1945-2001* (Dissertatie Groningen 2001; Groninger historische reeks XXII; Assen: Van Gorcum, 2001, 438 blz., €27,-, ISBN 90 232 3761 7).

Hoe voltrok zich de groei van het aantal overheidsvoorlichters in de tweede helft van de twintigste eeuw? Waar hielden en houden zij zich mee bezig? Aan de hand van literatuuronderzoek en een groot aantal interviews heeft de historicus Hajema zich ten doel gesteld om deze vragen te beantwoorden. Hij wil in zijn proefschrift laten zien hoe de verhouding tussen overheid, massamedia en samenleving is veranderd. Hij doet dat tegen de achtergrond van de landelijke discussie over overheidsvoorlichting aan de ene kant en de bestuurspraktijk in de gemeente Groningen aan de andere kant. De auteur vermeldt met enige nadruk dat hij bij het schrijven over overheidsvoorlichting en bestuurspraktijk gebruik heeft gemaakt van zijn ervaring als voorlichter en communicatieadviseur bij de gemeente Groningen.

De opbouw van het boek is als volgt. Het eerste deel bevat een beschrijving en analyse van het denken over overheidsvoorlichting na de Tweede Wereldoorlog. Hierbij gaat het vooral om de discussie over de eis van objectiviteit bij de overheidsvoorlichting. Deze discussie is onder meer gevoerd aan de hand van de rapporten van de staatscommissies van Van Heuven Goedhart (1946) en van Biesheuvel (1970). De beide staatscommissies hadden gemeen dat zij de burgers wilden beschermen tegen de overheid. Er heeft in ons land steeds een grote beduchtigheid voor een propagandistische en gedragsbeïnvloedende overheid bestaan. Veel aandacht wijdt de auteur aan het onderscheid tussen rekkelijken en preciezen bij het hanteren van het uitgangspunt van objectiviteit in de overheidsvoorlichting. Hij signaleert voorts dat in eerste instantie communicatie als een mechanisch proces werd opgevat, maar dat men het in de loop van de tijd als een tweezijdig proces is gaan zien waarbij zowel de zender als de ontvanger van informatie zelfstandig een rol spelen.

Een belangrijke stelling in dit deel is dat in de eerste decennia na 1945 bestuurders, politieke partijen en media mede door persoonlijke relaties nauw met elkaar verbonden waren en dat er daarom geen behoefte was aan voorlichters. Later werden de banden losser of verdwenen deze geheel. Daardoor ging er wel behoefte ontstaan aan de voorlichtingsfunctie.

Vervolgens wordt in het tweede deel van het boek het denken over overheidsvoorlichting getoetst aan de praktijk van het lokale bestuur. Hierbij staan de politiek-bestuurlijke processen

in de gemeente Groningen centraal. Aan de orde komen concrete politieke discussies over de wederopbouw van de stad, de stadhuisuitbreiding, de vervanging van de concertzaal de Harmonie door een nieuw cultuurcentrum en de bouw van een nieuw Groninger Museum. Deze discussies worden uitvoerig en gedetailleerd geschetst tegen de achtergrond van de soms turbulente gebeurtenissen in het stadsbestuur. Een belangrijk breukpunt was de overgang in 1972 toen het karakter van het college van burgemeester en wethouders veranderde van een zogenaamd afspiegelingscollege in een progressief meerderheidscollege.

Ten slotte geeft het boek in het derde deel een impressie van de overheidscommunicatie in de meest recente tijd. Daarbij staat vooral het referendum van februari 2001 over de Grote Markt centraal. Dit deel schetst een groeiende invloed van professionele bestuurders en ambtenaren. De verliezers waren de raadsleden en de politieke partijen, die steeds vaker moesten toezien hoe beleid werd voorbereid in dialoog tussen bestuurders, ambtenaren, bedrijven en organisaties van burgers, en die zelf pas veel later aan het woord kwamen.

De titel van het boek is ontleend aan een artikel in een Groningse krant waarin de voorlichter als een glazenwasser werd gezien die zorg draagt dat de ruitjes van het glazen huis van het gemeentebestuur schoon zijn, zodat de belangstelling van de burger, voor wat er binnen gaande is, in stand blijft. Dat is een nogal eenvoudig beeld van de voorlichter. In zijn boek schenkt Hajema mijns inziens te weinig aandacht aan de verschillende verwachtingen die bestuurders en media hebben van de voorlichter. Voorlichters worden immers niet alleen gebruikt om zaken openbaar te maken en toe te lichten, maar ze worden ook ingezet om geheim te houden, toe te dekken en een positief beeld te schetsen van een negatieve situatie. Deze spanning komt in het boek nauwelijks aan de orde. Voorzover er al sprake is van een spanning gaat het meer om de directe relatie tussen bestuurders en media. Over de intermediaire positie van de voorlichting wordt weinig gezegd.

De voorlichtingsfunctie komt daarmee niet goed uit de verf. Het gaat in dit boek veel meer om een beschrijving van de bestuurspraktijk in de stad Groningen dan om de positie van de overheidsvoorlichting. Aan de Groningse bestuurspraktijk zijn uitgebreide en gedetailleerde beschouwingen met een vooral journalistiek karakter gewijd. Hoewel soms nogal wijdlopig, zijn deze zeker prettig leesbaar en interessant, ook al omdat Groningen een zeer levendige bestuurlijke traditie heeft. Toch zal ook de in deze materie geïnteresseerde lezer zich regelmatig afvragen waar de directe relatie met het eigenlijke onderwerp van de overheidsvoorlichting blijft. De auteur heeft blijkbaar de bestuurspraktijk en de rol van de media daarbij zo interessant gevonden, dat de behandeling daarvan de boventoon is gaan voeren. Het is moeilijk zicht te houden op het eigenlijke onderwerp van dit boek omdat de stukken over de overheidsvoorlichting zeer verbrokkeld tussen de tekst over de politieke ontwikkeling staan.

De structuur van het boek is mede daardoor nogal rommelig. Bovendien komt het regelmatig voor dat een onderwerp behandeld wordt en vervolgens een ander onderwerp aan de orde komt, dat eerder in de tijd ligt. Soms zijn er regelrechte slordigheden. Zo handelt volgens het opschrift paragraaf 8.7 over 'Voorlichting en Groninger Museum.' De paragraaf gaat echter in feite over de effecten van de reorganisatie van het gemeentelijke apparaat.

Bij alle kritische opmerkingen moet wel worden geconstateerd, dat het boek een schat aan gedetailleerde informatie bevat over de politiek-bestuurlijke ontwikkeling in de stad Groningen na de Tweede Wereldoorlog. Hajema besteedt ruime aandacht aan de vaak moeizame politieke besluitvorming en de opinies van de lokale media over kwesties als de wederopbouw van de stad, de Harmoniekwestie, de bouw van het Groninger Museum en het referendum van februari 2001 over de Grote Markt. Daarmee ontstaat ook een goed beeld van de algemene gang van zaken in het Groningse stadsbestuur.

G. Aalders, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945* (Amsterdam: Boom, 2001, 464 blz., ISBN 90 5353 674 9).

Twee jaar na *Roof. De ontvreemding van het joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*, heeft Gerard Aalders het klaargespeeld het vervolg op zijn verhaal te boek te stellen. In *Berooid* staat de restitutie van de geroofde goederen centraal in een 464 pagina's tellend gedegen dossier. Over deze materie vloeiende in Nederland reeds veel inkt en het engagement van de auteur — hij zou wellicht het woord verwerpen — gaat reeds lang terug. In 1989 begon het met *Zaken doen tot elke prijs* dat Aalders schreef met de politicoloog Cees Wiebes. Hun boek bracht heel wat nieuwe gegevens aan het licht over de economische relaties van de neutrale staten (vooral Zweden en Zwitserland) met nazi-Duitsland. Met *Berooid* is Aalders dus echt niet aan zijn proefstuk toe (komt er nu nog een derde deel over het monetair goud?) en ik voel mij dan ook ongemakkelijk bij de idee een boek te bespreken dat eigenlijk niet echt op zichzelf staat. Het staat om twee redenen niet op zichzelf: vooreerst omdat het intiem verweven is met het hele oeuvre van de auteur en verder omdat het een onderdeel vormt van een maatschappelijk evenement en debat in de Nederlandse samenleving sinds de jaren zeventig. In wezen maakt het, naar mijn aanvoelen als buitenstaander, deel uit van een brede stroom van zowel getuigenisliteratuur als wetenschappelijke studies die zich inschrijven in een louteringsproces van het onverwerkt judeocide-verleden in Nederland. Dat onderwerp heb ik van op te grote afstand gevolgd om er gefundeerde uitspraken over te doen. Evenwel staat mij, als voormalig onderzoeksleider van de Belgische studietoelagencommissie (studiecommissie Buysse genoemd, naar haar voorzitter Lucien Buysse), de specifieke materie van de roof en restitutie van de joodse goederen wel meer nabij. Daarom is dit een 'beperkte' recensie en een proeve in kijken van op afstand.

'Nu, een aantal jaren aan onderzoekservaring rijker, ben ik niet langer de mening toegedaan dat formalisme, kilte en bureaucratie het rechtsherstel hebben vertraagd' concludeert Aalders. Hiermee komt hij eigenlijk terug op het standpunt dat hij nog in 1998 vertolkte en zet hij zich meteen af tegen de regering-Kok, die in haar verontschuldigen aan de Nederlandse joodse gemeenschap precies die termen had gebruikt. Het eindoordeel van *Berooid* met betrekking tot het rechtsherstel van de Nederlandse joden is 'gematigd positief'. Het objectieve eindresultaat oogt inderdaad mooi: iets minder dan 90% van het geroofde werd uiteindelijk gerestitueerd. De auteur benadrukt daarbij dat het hier wel degelijk om restitutie gaat en niet om een vorm van compensatie of schadevergoeding. Die nieuwe episode situeerde zich vijftig jaar later tussen 1995 en 2000.

Is daarmee het oordeel van de auteur echt veranderd? Wellicht kunnen we beter over een evolutie spreken. Bij het lezen van het boek kom je meer en meer onder de indruk: je weet gewoon dat duizenden archiefbundels de revue zijn gepasseerd en je ruikt als het ware de noeste arbeid van de vorser die zich onverzettelijk in deze bijzonder taai 'kille' dossiers heeft ingewerkt. Zo begrijp je ook dat de historicus aan het eind van de weg zelf met enige bewondering heeft teruggekeken naar de 'bureaucraten' die in de naoorlogse jaren dit werk hebben geklaard. Dit was juridisch inderdaad allemaal bijzonder ingewikkeld. En natuurlijk maakte de stichting Nederlands kunstbezit (SNK), verantwoordelijk voor de restitutie van cultuurgoederen, er een zootje van. Maar hun werk in Duitsland deden ze schitterend. De Belgische dienst voor economische recuperatie kon in Duitsland gelukkig op Franse en Amerikaanse collega's steunen, want zelf bakten ze er niets van. De studietoelagencommissie Buysse berekende dat slechts 7% van de geroofde joodse cultuurobjecten aan de rechtmatige eigenaren werden gerestitueerd, wat nog wel wat anders is dan de 'voorrang die werd gegeven aan de opbouw